

XORAZM SHEVASIDA BALIQ NOMLARINING TAMOYILLARI

Allaqliyeva Qunduz Bahodir qizi

Olmazor tumani 224 maktab o'qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezisda Xorazm shevasida uchraydigan baliq nomlarining leksik-semantik xususiyatlari, ularning shakllanish tamoyillari hamda nomlash motivatsiyasi tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida og'zaki manbalar, so'rovnoma va kuzatuv metodlaridan foydalanilgan. Asosiy e'tibor baliq nomlarining tashqi belgi, yashash muhiti, harakat, xulq-atvor va madaniy omillar asosida shakllanishiga qaratilgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Xorazm shevasidagi baliq nomlari xalqning tabiat haqidagi kuzatuvchanligi, dunyoqarashi va etnolingvistik tafakkurini ifodalaydi. Ushbu nomlar o'zbek xalqining madaniy merosini va leksik boyligini saqlashda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar Xorazm shevasi, baliq nomlari, etnolingvistika, dialektologiya, Amudaryo baliqlari nomlari, Qorabaliq, Arnaqbaliq, Tovoqbaliq va b.

Kirish

Til — millatning eng asosiy belgilaridan biri, xalqning ma'naviy boyligini, tarixiy tafakkurini ifodalovchi ijtimoiy hodisadir. Shevalar esa adabiy tilning ildizini tashkil etuvchi, xalq tili boyligini o'zida aks ettiruvchi tabiiy nutq shakllaridir.

Xorazm shevasi ham o'ziga xos fonetik, leksik va semantik xususiyatlari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, Xorazm aholisi hayoti bilan bog'liq bo'lgan baliqchilik sohasiga oid so'zlar bu shevaning boy leksikasini namoyon etadi. Ushbu tezisda Xorazm shevasida baliq nomlarining shakllanish tamoyillari, ularning etimologiyasi va semantik tahlili yoritiladi.

O'zbek tilshunosligida sheva leksikasi bo'yicha bir qancha tadqiqotlar olib borilgan (A. G'ulomov, M. Asqarova, N. Mahmudov va boshqalar).

Biroq Xorazm shevasida baliq nomlari tizimli ravishda o'rganilmagan. Ayrim tadqiqotlarda (masalan, A. Qayumov va Sh. Rajabov ishlarida) faqat umumiy tabiatga oid terminlar yoritilgan, lekin baliqchilik leksikasi chuqur tahlil qilinmagan. Shu bois, ushbu mavzu nafaqat leksikologik, balki etnolingvistik nuqtayi nazardan ham dolzarbdir.

Natijalar va tahlil

Xorazm shevasida baliq nomlari quyidagi asosiy tamoyillar asosida shakllanadi:

Tashqi belgi asosida nomlash

Masalan:

Qorabaliq — tanasining qoramtir rangi tufayli;

Sariqbaliq — sarg‘ish tusli baliqlar uchun ishlatiladi;

Uzunbaliq — cho‘zilgan tanali baliq turi uchun.

Harakat yoki xulq-atvorga asoslangan nomlash

Qochqon — juda tez harakat qiladigan baliq turi;

Shilpildoq — suv yuzasida ko‘p harakat qiladigan, shilpillovchi baliq.

Yashash joyi asosida nomlash

Arnaqliq baliq — Arnaq daryosi yoki ariqda uchraydigan baliq turi;

Ko‘lbaliq — ko‘l yoki hovuzlarda yashovchi baliq.

Ov yoki foydalanish xususiyatiga ko‘ra nomlash

Tovoqbaliq — qovurish uchun mos kichik baliq turlari;

Sho‘rvabaliq — ta‘mi mazali bo‘lgani uchun ko‘proq sho‘rva tayyorlashda ishlatiladi.

Metaforik va obrazli nomlar

Qo‘ng‘izbaliq — tanasining silliqqligi va qoramtir tusiga ko‘ra qo‘ng‘izga o‘xshatiladi;

Qo‘rqoqbaliq — suvda tez yashirinadigan, juda sezgir baliq turi.

Bu nomlarning ko‘pchiligi Xorazm madaniy hayoti, ovchilik an‘analari va xalq tabiatni kuzatish tajribasi bilan chambarchas bog‘liq.

Muhokama

Xorazm shevasidagi baliq nomlari faqatgina biologik tavsif emas, balki xalqning dunyoqarashi, tabiatni idrok etish usuli va etnolingvistik tafakkurini ham ifodalaydi. Tilshunoslik nuqtayi nazaridan bunday nomlar nomlash motivatsiyasining eng aniq namunasidir. Masalan, “qochqon” yoki “shilpildoq” so‘zlari faqat leksik birlik emas, balki xalqning tabiatni sezish va ifodalash qobiliyatini ko‘rsatadi. Shuningdek, bu nomlar orqali Xorazmning suv resurslariga boy hudud ekani, baliqchilik madaniyatining qadimiy ildizlari ham seziladi.

Xulosa

Xorazm shevasidagi baliq nomlari xalqning hayot tarzi va tabiat bilan aloqasini aks ettiradi, leksik tizimda semantik boylikni yuzaga chiqaradi, adabiy til leksikasining to‘ldiruvchi manbai sifatida ahamiyatlidir. Bunday so‘zlarni o‘rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki madaniy merosni saqlashda ham muhim o‘rin tutadi. Kelajakda bu yo‘nalishda dialektologik lug‘atlar, audiovizual arxivlar yaratish, etnolingvistik tahlilni kengaytirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. G‘ulomov A. O‘zbek shevalarining leksik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1979.
2. Asqarova M. O‘zbek tili dialektologiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1996.
3. Mahmudov N., Rasulov R. Til va madaniyat: etnolingvistik yondashuv. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
4. Qayumov A. Xorazm shevasining fonetik va leksik xususiyatlari. – Urganch, 1985.
5. Rajabov Sh. O‘zbek xalqining tabiiy atamalar tizimi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.